
ДО ПРОБЛЕМИ БІОГРАФІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

УДК 001 (477) (092)

Є.І.Сохацька

Кам'янець-Подільський державний університет

**«НЕ ГНИСЬ ПІД ВДАРАМИ ОБУХА...»
(ШТРИХИ ДО ЖИТТЕПІСУ ІВАНА ОГІЄНКА
ЗА СТОРІНКАМИ ЙОГО ПЕРШИХ КАНАДСЬКИХ ВИДАНЬ)**

У статті наводяться маловідомі факти з життя Івана Огієнка (митрополита Іларіона), які можуть бути матеріалом для створення повної біографії діяча.

Ключові слова і словосполучення: організаторські здібності, патріотична налаштованість, просвітницька діяльність, українська церква, православна віра, яскрава особистість.

*О РІДНИЙ МІЙ КРАЮ,
ЖИВУ ЛИШ ТОБОЮ*

(Слово Істини. — 1948. — Ч.12. — С.18)

У перших канадських виданнях Івана Огієнка — «Слово Істини» (1947-1951 рр.) і «Наша Культура» (1951-1953 рр.) — міститься чимало відомостей, що може бути матеріалом для складання повної біографії визначного державного і церковного діяча, вченого-енциклопедиста.

Опинившись після митарств воєнного лихоліття у Вінніпезі за запрошенням української громади Собору Св. Покрови, Іван Огієнко одержує можливість спокійно працювати, займатися науковою та просвітницькою діяльністю. Він засновує видавництво «Наша Культура», місячники «Слово Істини», згодом — «Нашу Культуру», друкує наукові монографії. Однак спокійний, усталений ритм життя розхитувався спробами дискредитації імені Івана Огієнка. Ширилися чутки про нього як агента Москви, русофіла [1, с.178-181]. Чи не було це спланованою акцією на знищення українського авторитету, як було з С.Петлюром, Є.Коновальцем, С.Бандерою?

На сторінках «Слова Істини» вміщено чимало матеріалів, які слугують своєрідному захисту чесного імені Івана Огієнка. Так, у замітці «Освідчення» подається заява Управи Українського Православного Собору Св. Покрови міста Вінніпег, в якій стверджувалося, що митрополита Іларіона спровадила до Канади Управа Собору, тобто українська громада, а не адвокат В.Свистун, якого вважали більшовицьким агентом [1, с.178]. Беручи до уваги важливість документа, подаємо його повністю:

«Управа Українського Православного Собору Св. Покрови в місті Вінніпегу цим листом своїм прилюдно свідчить, що це вона сама року 1947-го спровадила своїм бажанням і своїм коштом до свого Собору Митрополита Іларіона, який і приїхав до нас 19-го вересня 1947-го року. Всякі поголоски, ніби Митрополита Іларіона спровадив до Вінніпегу адвокат Василь Свистун, не відповідають правді й є видумка злобних людей.

Сердечно просимо, — во ім'я правди, — всю українську пресу передрукувати цю нашу прилюдну заяву.

Голова Управи Собору Н.Кушнірик. Секретар Управи Собору Ів.Юзвішин. Члени Управи Собору: Н.Гаврилюк, Я.Гельмич, Дм.Дубик, Г.Баб'як, Антін Н.Геник, Андрій Мізерота, Григорій Баляс. Вінніпег, 7-го серпня 1950-го року» [2, с.27-28].

До згадуваного компромату додався інший, більш дошкульний. Йшлося нібито про те, що І.Огієнко ввійшов в союз з канадськими православними, які визнають московського патріарха і є прихильниками більшовицької Москви. Принаймні так повідомляла канадська газета «Наше Життя» (1947. — 13 жовтня. — Ч.38 (133) у замітці «Москва і православна Церква». Після того в канадській газеті «Новий Шлях» (1947. — 6 червня. — Ч.96) було видруковане «Архипастирське послання Митрополита Іларіона», в якому автор спростував згадане повідомлення газети «Наше Життя». Це ж послання видрукували і газета «Неділя» з 1-го лютого 1948 р. (Ч.109). «Слово Істини» устами прихильників І.Огієнка (самому ніби й не випадало це робити, його ество, природно, було вище ситуації) вимагає від газети «Наше Життя» теж опублікувати згадане послання хоча б з огляду на журналістську етику та коректність [3, с.20]. Звернення до редакції газети «Наше Життя» підписало 165 парафіян церкви Св. Володимира в одному з таборів Ді-Пі в Німеччині. Серед них — відомі українські церковні та громадські діячі Іван Гаращенко, Василь Дубровський.

Однак не всі виявляли розуміння ситуації. Дехто з близьких знайомих сприйняв це як правду, приміром історик Д.Дорошенко, сподвижник і товариш І.Огієнка по Києву, Кам'янцю, Варшаві упродовж 40 років. У листі до митрополита від 14 січня 1948 р. він зазначив: «...до громадської позиції, яку Ви зайняли в Канаді, я ставлюся з мотивів національних негативно, і це унеможливорює мені взаємини з Вами... справа йде не про персональні між нами відносини, а про розходження глибоко принципової натури, розходження, які я не бачу змоги примирити й полагодити...» [4, с.133].

І.Огієнко тримався стоїчно. Не вступаючи у пряму полеміку з наклепниками, він відповідав їм мовою алегорії та натяків. Промовисті назви статей: «Праведний не обійдеться без ворогів» («Наша Культура». — 1952. — Ч.5 (170). — С.24), «Не нарікаймо на свою недолю» (Слово Істини. — 1949. — Ч.8(20). — С.21-22), «Любов. І. У світі стало замало любови» (Слово Істини. — 1949. — Ч.9(21). — С.7-21).

Своєрідним мотто життєвої позиції І.Огієнка можна вважати його ж слова: «Не нарікаймо ж на свою недолю! ЖИВЕМО, — І В САМОМУ ЖИТТІ ВЖЕ НАШЕ ЩАСТЯ!» (вид.моє. — Є.С.) [5, с.22].

Перші канадські журнали містять чимало відомостей, яскравих деталей і штрихів до життєпису Івана Огієнка. Їх можна розділити на групи, які стосуються таких періодів його життя:

- 1) кам'янець-подільського,
- 2) варшавського,
- 3) холмського,
- 4) київського (часів обрання на митрополичу кафедру),
- 5) канадського.

Кам'янець-Подільський період постає із журналу передусім у мемуарних матеріалах — спогадах політичних діячів, учених, очевидців, подій. У статті Лева Биковського «Бібліотека Кам'янець-Подільського державного університету» (Слово Істини. — 1949. — №3(15), приуроченій 80-річчю заснування Кам'янець-Подільського державного університету, відтворюється важлива роль його ректора Івана Огієнка у створенні й комплектуванні університетської бібліотеки, діяльності Кам'янець-Подільського Бібліотечного Товариства [6, с.18-23]. Чи не найбільше уваги приділено іпостасі І.Огієнка ректора, державного діяча часів УНР [7]. Влучним і образним було визначення ролі І.Огієнка в національному відродженні проф. В.Малюківим як апологета українства, зброєносця національного духу, «носія української правди в Польщі, яким він був в Києві, в Кам'янці і в Галичині» [8, с.9, 13]. Органічним і виправданим було вкраплення у статтю В.Малюківа «Ревний служитель нації» витягу із книги Ол.Лугового «Визначне жіноцтво України» (Канада, 1942р.) (Слово Істини. — 1948. — №4. — С.10-13), у якому змальовувалася благодатна роль у кам'янець-подільському періоді життя Івана Огієнка його дружини Домініки Данилівни, з роду Литвинчуків. Будучи за походженням з давнього українського шляхетського роду, дівчинка виховувалася завдяки діду в українському дусі, на ідеях Т.Шевченка. Вже у шкільному віці знала «Кобзар» напам'ять. Її високий патріотичний запал проявлявся і в Кам'янці-Подільському: вона була доброю підтримкою чоловікові у відстоюванні національної ідеї. У часи польської окупації Кам'янця, приймаючи вдома польських офіцерів, Домініка Огієнкова зверталася виключно до всіх по-українськи, допомагала незаможним студентам університету, видаючи їм грошову допомогу із зарплати чоловіка. Промовистим є факт спротиву Домініки запропонованому І.Огієнкові обміну українських карбованців на чужу ва-

люту. Міністра Української держави, твердила вона, такий вчинок лише б принижував. В особі свого чоловіка вона вбачала чесного, непохитного і безкомпромісного провідника українські нації і всіма способами підтримувала й підбадьорювала його. Про її українську одержимість свідчить й її своєрідний заповіт. Перед своєю кончиною (померла від раку хребта 19-го травня 1937 року) вона заповіла своїм синам (Юрію та Анатолію) і дочці Ларисі (Лесі) все життя працювати для українського народу і зазначила, що не дає їм свого благословення, якщо вони одружаться на чужинках [9, с.12]. Як слушно зауважує огієнкознавець М.Тимошик, Домініка боялася одруження синів і заміжжя доньки з чужинцями не тому, що не любила чужинців, «а тому, що хотіла, аби був продовжений український рід Огієнків, аби онуки могли продовжувати незавершену дідом українську справу» [1, с.101]. На жаль, матірнє застереження справдилося. Діти подружилися з чужинцями, і в їхніх сім'ях не було дітей. Рід Огієнків по лінії Івана припинився.

Кам'янецький період життя І.Огієнка тісно переплітається з київським, бо саме з Кам'янця він поїхав в Київ виконувати обов'язки міністра освіти в уряді Директорії з грудня 1918 року. За статтею проф. Н.Полонської, активної дописувачки «Нашої Культури», вимальовується яскравий шрих організаторських здібностей та патріотичної налаштованості міністра, що проявилось в обороні Української Академії Наук, яка в грудні 1918 повинна була бути ліквідована як буржуазна установа. Завдяки уряду Директорії Академія залишилася. «Найбільше до цього спричинився, — пише Н.Полонська, — Міністр освіти проф. І.Огієнко, що сильно оборонив Академію, і до нього щоденно приходив А.Кримський у цій справі» [10, с.7-8].

Варшавський період представлений невеликою кількістю матеріалів. У них передусім йдеться про важке матеріальне становище сім'ї І.Огієнка [11, с.11], про роль І.Огієнка у відродженні Української Церкви в Польщі [12, с.8-11], про його переслідування польським урядом [13, с.25].

З-поміж матеріалів виділяються спогади полковника [війська УНР] Вукола (Вакули) Дітеля «Початки відродження Української Церкви. Спогади» [Слово Істини. — 1949. — Ч.3 (15). — С.8-11]. У спогадах виділено три частини: I — 1920 рік; II — Варшава — 1937-1938 років; III — 1939-ий, вересень.

У I ч. йдеться про першу політичну еміграцію 1920 р., коли український уряд перебував у Тарнові й Ченстохові. У першій же доповіді перед урядом та військом у Ченстохові Іван Огієнко в чині міністра освіти та вірознань зробив доповідь, стрижнем якої були слова: «Нам треба відмосковити, треба УКРАЇНІЗУВАТИ (вид. моє. — Є.С.) свою Церкву» [12, с.8]. Першою дією для реалізації цієї ідеї було закладення І.Огієнком Пастирських курсів, заснування по різних містах Польщі Кирило-Мефодіївських Церковних братств. По всіх українських осередках (Тарнів, Каліш, Щепьорно) проводилися богослужби українською мовою, читалася молитва за Батьківщину, яку

склав проф. Огієнко. Тоді ж він перекладає Богослужбові Книги (Біблію), а єпископ Діонісій благословляє їх.

У II розділі йдеться про 1937-1938 роки, коли курс польської політики визначився як протиукраїнський. Саме тоді Івана Огієнка за виразну українську орієнтацію було усунено з кафедри богословського факультету Варшавського університету. Невелика група українців, що гуртувалася навколо І.Огієнка, домоглася від митрополита Діонісія права на закладення окремої української церкви. Така церква повстала в церковці на Празі (передмістя Варшави) у так званій Підвальній Церкві під митрополитальним Собором. Першу службу Божу в українській церкві правив о.Паладій Видибіда-Руденко (згодом архієпископ Паладій). Спочатку то були відправи не регулярні, не щонеділі, доводилося не легко діставати дозвіл на кожну Службу, передусім на великі Свята, як-от: Різдво, Водохреща, Великдень, Зелені Свята. Згадує полковник Дітель про один зворушливий момент. Одного разу під час Богослужби хор заспівав «Боже Великий, Єдиний, Нам Україну храни!»: «Це був несподіваний, зворушливий, незабутній момент!... Так ніби на команду, всі інстинктивно впали на коліна, у багатьох святяться рясні сльози, сльози радості та розчулення...» [12, с.10].

III розділ присвячений 1939-му року, вересню. Це початок Другої світової війни! Під час бомбардування Варшави одна з бомб, виявляється, попала в будинок, де жив І.Огієнко. Однак, розбивши стіну, бомба повернулася назад... Бог оберіг його, чисту й святую душу! Після цього випадку він переховувався у Підвальній Церкві (під митрополитальним Собором). З утворенням у Польщі німецького генерал-губернаторства уникли, за словами В.Дітеля, перешкоди українському церковному рухові.

Скориставшись моментом відносного спокою, проф. І.Огієнко організує і очолює Українську Церковну Раду в Варшаві. До неї входили: о.Паладій (Видибіда), полковник М.Садовський, інж. Оп.Нестеренко, підполковник В.Дітель. Ця Церковна Рада працювала дуже енергійно, її діяльність виразно розширювалася. З її рядів вийшли два українські митрополити — Іларіон і Паладій. Саме цей рух завершився створенням Холмсько-Підляської Єпархії, у підпорядкуванні якої було 200 українських парафій. Доля судила І.Огієнкові прийняти монаший сан і стати архімандритом Іларіоном. А 20 жовтня 1940 року Іларіон був хіротонізований на архієпископа Холмсько-Підляського.

Безумовно, спогади В.Дітеля містять цікаві, колоритні деталі, які свідчать про цілеспрямованість і непохитність позиції І.Огієнка у розбудові Української Церкви як самостійної, а також про його незаперечний авторитет та великі організаторські здібності у цій справі.

Доповненням, доволі суттєвим, до вищесказаного, є скупі деталі про варшавські митарства І.Огієнка, висловлені ним у рецензії на працю К.Н.Ніколаєва «Восточный обряд» (Париж, 1953 р.), уміщений у наступному після «Слова Істини» журналі «Наша Культура».

Тут охарактеризовано автора як відомого в Польщі ревного оборонця православ'я, що було не до вподоби полякам і католикам, тому йому у 1933 року польський уряд наказав покинути країну за два тижні. Згадка про ті часи виникає в І.Огієнка сумні спогади: «Це був тяжкий час колонізації православних, коли з Православної Академії в Варшаві був усунений «за український націоналізм» проф. Іван Огієнко, а влада попередила І.Огієнка, що буде висланий з Польщі. Але не вислали» [14, с.25].

Отож, і через 20 років І.Огієнко згадує цей період життя, його прикросі. Друкування цих спогадів, можна стверджувати, лише додавало до зміцнення його авторитету в канадський період, який «старилися» розхитати його недруги.

Холмський період теж знайшов своє відображення на сторінках перших канадських журналів. Тут акцентується увага на таких важливих моментах біографії І.Огієнка, як його хіротонія на холмську кафедру [15], його велику просвітительську роботу в заснованій ним Св.Данилівській Церкві, його роль у відродженні ним релігійно-національного життя на Холмщині й Підляшші [16] та ін.

З-поміж уміщених матеріалів варта уваги стаття «Хіротонія професора д-ра Івана Огієнка на Холмську кафедру», підписану анонімом «Історик» [17]. У примітці до статті зазначалося, що це передрук з канадської газети «Новий Шлях» (№32 від 20.IV.1946 р. — С.15-16), але передрук з доповненнями. Хотілося б сподіватися, що сам Іван Огієнко був автором статті та доповнень до неї, бо хто міг краще знати деталі свого холмського періоду життя. Саме істотні й цікаві.

У названій статті є цікавий момент, що проливає світло на дражливе питання про стосунки Івана Огієнка з німецькою окупаційною владою. Так, ми дізнаємося про ігнорування німецькою владою хіротонії (обрання Івана Огієнка архієпископом Холмсько-Підляським) 19 жовтня 1940 року): «... на хіротонських урочистостях Іларіона не було ані одного представника німецької влади!» [18, с.20].

Через два дні після інтронізації, тобто вступу у свої права, архієпископ Іларіон видав «своє всім добре знане зарядження», за яким українському духовенству заборонялися будь-які стосунки зі світською, тобто німецькою владою. Через це, стверджує автор, Іларіон мав «відразу неприємності з гестапо, яке вимагало відміни зарядження [розпорядження. — Є.С.] [19, с.21]. Незабаром з Берліна, йдеться у статті, прийшла догана генерал-губернаторові Франкові за те, що було допущено до очолення церковної кафедри українського патріота. «Це мало ті наслідки, — читаємо у поданому матеріалі, — що німці весь час тихо, але дошкульно, переслідували архієпископа (з 1944-го року митрополита) Іларіона, і Франк ніколи ані разу не прийняв Іларіона на авдієнцію, по наказу з Берліну» [20, с.21]. Ще до обрання І.Огієнка архієпископом Холмсько-Підляським до нього було виявлено неприязне ставлення німецької влади. І.Огієнко прибув з Варшави в Холм на запрошення холмсько-підляського духовенства, яке повідомляло його, що вони й усі вірні обрали його своїм єпископом. На це

згоди І.Огієнко не давав, а погоджувався лише на рішення з'їзду духовенства. І слова свого дотримав і до Холма приїхав, але, читаємо: «...певні люди постаралися поінформувати німецьку владу, що Огієнко — це український націоналіст. І німецький крайсгауптман Гагер запропонував Огієнкові через адвоката Ст.Барана НЕГАЙНО ПОКИНУТИ ХОЛМ» (вид.моє. — Є.С.) [21, с.17].

Очорнював І.Огієнка перед німецькою мовою берлінський архієпископ Серафим, за походженням німець (Наша Культура. — 1951. — №1. — С.31), якому передав свої повноваження і церковні справи у 1939 році митрополит Діонісій, очільник Православної Церкви в Польщі. Архієпископ Серафим, стверджує автор статті, зразу повів русифікаційну політику в Церкві, проти чого протестували українці. Саме вони засипали уряд скаргами, щоб забрати русифікатора Серафима. Врешті-решт його було усунено, і його місце зайняв митрополит Діонісій, який не був проти вимоги І.Огієнка (при умові вступу у духовне звання) відновити стару Українську Церкву на Холмщині. Аргументи І.Огієнка були переконливими: 99 % населення в Холмсько-Підляській єпархії були українцями. Кращої кандидатури, ніж І.Огієнко (це розуміли усі), на очільника єпархії важко було знайти. Ще 1939 р. у Варшаві було створено Українську Церковну Раду на чолі з професором І.Огієнком, яка повела добре сплановану роботу за відновлення Української Церкви в Польщі й виступила проти русифікатора Серафима.

Все вищенаведене є переконливим аргументом щодо проукраїнської діяльності І.Огієнка в Холмі, а не пронімецької. Останнє особливо мусувалося лівими силами в часи кучмівського режиму, особливо кам'янець-подільськими лівими у 90-ті роки [22]. Крапкою у цій справі став лист-відповідь від 12 листопада 1998 року на ім'я голови Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка від тодішнього заступника голови Служби безпеки України В.Пристайка:

«Шановна Євгеніє Іванівно!

Ваша заява щодо розслідування обставин життя та діяльності І.Огієнка у роки Другої світової війни Службою безпеки України уважно розглянута.

Повідомляємо, що пошук таких документів проводився нами вже неодноразово. Останній раз — у вересні цього року за запитом Інституту журналістики Київського університету ім. Тараса Шевченка. В результаті встановлено, що ні в Державному архіві Служби безпеки України, ні в УСБУ у Хмельницькій області та в архівних підрозділах інших областей України, а також у Центральному архіві Федеральної служби безпеки Росії будь-яких документальних матеріалів про І.Огієнка немає.

У зв'язку з цим проводити розслідування діяльності І.Огієнка у роки Другої світової війни, відповідно до норм чинного законодавства (ст. ст. 4, 94 КПК України), у Служби безпеки України підстав немає» [23].

Цікавим був коментар з приводу авторитетного заключення СБУ у так званій «справі» Огієнка хмельницької журналістки Тетяни Слободянюк у газеті «Подільські вісті»:

«Цей лист — важлива перемога українства у жорсткій ідеологічній війні старого з новим, тоталітарного — з національним. Таки є Божа справедливість. І дуже хочеться, щоб усі ми не забували про неї у будь-яку пору життя, незважаючи на лихоліття та зневіру. На добре діло Бог допоможе — і тому творімо добро, щоб життя достойним ставало» [24].

Архипастирська діяльність митрополита Іларіона холмського періоду, що постала з волі народу, високо була оцінена вже його сучасниками. Гетьман Скоропадський писав йому 1944-го року:

«Ваша праця на нашій найдалше на захід висуненій Холмській землі, що найбільше зазнала спустошення від ворожого натиску з заходу, дає добрі наслідки, бо вже тепер Холмщина може похвалитися підняттям рівня національної свідомості, яка дорівнює свідомості інших українських земель, чого ще кілька років тому не можна було сказати. Вашою працею Україна відзискала мало що не втрачену національно Холмщину» [25, с.22].

Улюбленим Владикою холмських часів назвав один з його мешканців М.С.Чарторийський. Св.Данилова Гора, біля якої розміщувався Православний Собор, був улюбленим місцем українців, а також утікачів-холмщаків. Шанувальники святих місць відвідували, як пише автор, свого «улюбленого Владика, що був широко відомий серед українського суспільства як учений, знавець української мови, перекладач Св.Письма та любий пастир свого поневоленого стада» [26, с.16].

Істотні й маловідомі факти з холмського періоду життя Івана Огієнка (1939-1944 рр.) подаються у спогадах інженера Антона Романенка «Спомин з життя на Холмщині (В роках 1939-1944)», подані в «Нашій Культурі» за 1951 рік (Ч.1 (166)). Названий автор був колишнім членом архієпископської й митрополитальної Ради та секретар комітету відновлення Собору на Св.Даниловій Горі в Холмі. Безперечно, свідчення такої авторитетної людини, людини, що були близькою до І.Огієнка, цінне передусім фактичним матеріалом, цього необхідного компонента повного життєпису діяча. Серцевину спогадів становить розповідь про національно зорієнтовану релігійно-просвітительську діяльність І.Огієнка. Ставши архієпископом Холмсько-Підляським, зразу ж розпочав роботу по відновленню українського релігійно-духовного життя: було створено Духовну Консисторію та Архієпископську Раду (потім стала Митрополитальною). Рада складалася з духовенства та визначних громадян епархії. Через неї Іларіон підтримував тісні зв'язки зі своєю епархією, знав про всі жалі й болі, які переживало духовенство й його вірні. Прикметно, згадує А.Романенко, що Владика старався відвідувати віддалені парафії своєї епархії: «А відвідування це було пов'язане з великими труднощами: приходилось іноді їхати в товарних вагонах і на звичайних возах. Але що тяжча була подорож, то більша була втіха і для Владика, і для його вірних, які все й скрізь зо сльозами радості й втіхи зустрічали й проводжали свого улюбленого Владика. ЖИВЕ, РІДНЕ СЛОВО ВЛАДИКИ ПОЛОНИЛО ДУШІ ВІРНИХ» (вид.мое. — Є.С.) [27, с.33].

Заслугою І.Огієнка було відновлення Української Церкви у підземлі Холмського Собору, що був поляками перетворений на костел. Так повстала Св.Данилова Гора. Упорядковано було й цвинтар, що був біля Собору, та Архієпископську Палату. Показовим для характеристики Івана Огієнка — книголюба і просвітителя — було заснування бібліотеки, яка згодом мала велику кількість цінних книжок і видань. Добре налагоджено було роботу єпархіальної друкарні, яка обслуговувала не тільки потреби єпархії, а й виконувала замовлення цивільних установ та громадян.

Заснована була в Холмі й Духовна Академія (згодом з ініціативи І.Огієнка у Вінніпезі буде заснована такого типу Колегія Св.Андрея), яка готувала священників для українського православного населення. Було проведено підготовчу роботу щодо заснування дяківської школи. Підготовлено було будову чудового мармурового іконостасу для Собору (проект цього іконостасу виготовив знаний український архітектор проф. Сергій Тимошенко).

«Мрією Владики Іларіона, — читаємо в названій статті, — було побудувати на Св.Даниловій Горі галерею з бюстів (погрудь) визначних українських діячів духовного й світського стану та письменників, — щоб вони будили всіх зі сну неволі...» [28, с.34]. Згадується й ще один нереалізований через воєнне лихоліття задум Іларіона — упорядкувати глибоку криницю короля Данила, що була на Св.Даниловій Горі. Данила. Висновок — підсумок спогадів ще раз акцентує увагу на активній просвітительській роботі І.Огієнка: «Наш Владика не замкнувся чернечим життям. Його скрізь і завжди можна було бачити на всіх національних урочистостях, і академіях, і відчитях, на яких Він дуже часто й сам виступав з релігійними та науковими доповідями, дотримуючись свого всежиттєвого гасла: «Служити Народові — то служити Богові» [29, с.35].

Безумовно, публікація таких матеріалів з високою оціночною характеристикою було не виявом славолюбства митрополита Іларіона. Скоріше, це був хід проти наклепів на нього (про це йшла мова вище) у перші роки перебування в Канаді. Не випадковими є у статті-спогаді А.Романенка слова про те, що у холмські часи «...ніхто нічим не в'язав творчої ініціативи Митрополита. Навпаки, — ми всі йому допомагали. Зробіть так тепер Іларіонові в Канаді, — і він поставить Церкву на найвищий щабель!» [30, с.34].

Плідна діяльність Івана Огієнка в Холмі викликала велику вдячність і світлу пам'ять національно свідомих українців. У їхній пам'яті він був і залишився оберегом українства і шанувальником віри їхніх батьків. Свідченням цього може бути, приміром, привітання холмщан, які зібралися в м. Діллінгені (США) на традиційне Холмське Свято — Різдво Божої Матері. У ньому зазначалося: «З'їзд холмщан і підляшан, що зібрався дня 21.IX.1949 року під духовним проводом свого земляка Преосвященного Єпископа Платона <...> поручив нам переслати Вашому Високопреосвященству, що на своїх раменах велично та корисно несли весь тягар життя багатостраж-

дального холмського народу, щирий синовній привіт, побажання сил і здоров'я для дальшої архипастирської праці, і многих літ для цінної праці серед рідного народу на рідних землях» [31, с.21]. Тут же зазначалося, що в промовах багатьох гостей (кап.Шрамченко, маг.Оверко, учасник холмської самооборони сотник Лукашук) наголошувалося на невтомній праці холмського митрополита д-ра Іларіона. Як і годиться для національно зорієнтованих свят, академія закінчилася співом національного гімну «Ще не вмерла Україна».

Є у холмській сторінці життя й діяльності Іларіона й така важлива, як підтримка українського повстанського руху. Від імені учасників визвольних змагань про це писав полковник Микола Янів: «Усі згадують Вас, Владико, добрим і сердечним словом. Усі добре пам'ятають, чим були Ви, Владико, для нас, українців у Польщі, що Ви робили для нас, як Ви терпіли за нас, як Вас переслідувано за нас, як боронили Ви нас і як Ви наражали себе із-за нас! Тяжких для Вас минут було у Вас не мало, — це ми, учасники визвольних змагань, добре знаємо й не забудемо!» [32, с.28-29].

Київський період життя І.Огієнка теж «виявив себе» на сторінках названих часописів, передусім стосовно питання про обставини, передумови і наслідки обрання на київський митрополитальний престол у 1941 році.

Це питання з'ясується подачею великої кількості спогадів. Так, у статті аноніма, підписаний «Історик» (чи не сам І.Огієнко?), «Обрання Владики Іларіона на Київську катедру» (Слово Істини. — 1948. — Ч.5. — С.1-13) відтворена вся драматична хронологія щодо проголошення Іларіона ієрархом Київської митрополії.

Скориставшись відродженням з початком війни 1941 року українського церковного життя на Волині, притлумленого більшовиками, Собор Єпископів обрав архієпископом Православної Церкви Олексія Громадського, який мав свою кафедру в Крем'янці. Таким чином, митрополит Діонісій автоматично втратив юрисдикцію на Волинь, бо залишився митрополитом Польщі (Волинь відійшла від неї), вірніше, став Митрополитом Генеральної губернії. Німці створили етнографічну адміністративну одиницю України, зовсім окрему від Генеральної губернії (тобто Польщі).

Незабаром архієпископ Олексій поїхав на канонічну візитацію всієї України, зокрема й Києва. Однак у Києві Всеукраїнська Національна і Церковна Рада й усі українські установи заявили, що хочуть бачити митрополитом київським і всієї України архієпископа Холмського Іларіона. «Волимо Іларіона Митрополитом усієї України», — було рішуче всенародне домагання [33, с.4].

З Києва архієпископ Олексій виїхав до міста Рівного, що тоді було адміністративним осередком Волині. У Рівному діяла Українська Церковна Рада, яка вважалася Всеукраїнською, вона ж, вислухавши оповідь архієпископа Олексія, і обрала Холмського Владика Іларіона Митрополитом Київським і всієї України. У жовтні 1941 року до Холма прибула делегація на чолі з архієпископом Олексієм і Голо-

вою Рівненської Центральної Ради, адвокатом Ів.Карнауховим, щоб оголосити архієпископу Іларіону волю українського народу. Три дні велися переговори з Іларіоном, у результаті чого він погодився виставити свою кандидатуру на митрополита Київського й усієї України. Варто відзначити факт, наведений у статті, про те, що Владика Іларіон стояв на державницькій українській позиції і висунув умови, з них найголовніші:

1. Церква буде називатися Православна Українська Автокефальна Церква, а про богословення й визнання автокефалії Іларіон буде клопотатися перед царгородським Патріархатом.

2. Церковна політика Митрополита Іларіона буде спрямована на те, щоб Українська Церква стала повноправним членом Вселенської Православної Церкви.

3. Митрополит Іларіон буде поступово відновлювати всю славу традицію й ідеологію Української Церкви, згідно з якою єпископська хіротонія буде даватися тільки достойним особам з вищою освітою, обраним народом.

4. Богослужбовою мовою, мовою Церкви є жива літературна українська мова (за бажанням громади може бути й староукраїнська церковна мова).

Згодом архієпископ Олексій скликав Св. Собор Єпископів Української Церкви в м.Почаєві, в Успенській Лаврі, на середину листопада 1941 року. І цей Собор Єпископів обрав Владика Іларіона архієпископом Київським і Переяславським з тією умовою, що коли він прибуде до Києва, то буде проголошений митрополитом Київським і всієї України. «Це була важлива подія, — констатує автор статті, — бо митрополитом Київським і всієї України мав стати випробуваний ДЕРЖАВНИЙ (вид. автора) муж» [34, с.6].

Однак не судилося Іларіону прибути в Київ. Перешкодою на цьому шляху, за статтею, були дії митрополита Діонісія (Варшавського) та німецької влади, яка не дозволила йому в'їзд в Україну. Перший висвячував для України архієпископів, не визнаючи влади волинського архієпископа Олексія і обрання Іларіона архієпископом Київським і Переяславським. 12 лютого 1942 року архієпископ Іларіон надсилав митрополиту Діонісію протест проти його неканонічних дій (створення адміністрації митрополита Польщі в Україні), зокрема втручання в справи чужої Церкви. У ньому зазначалося: «Пишу цього листа Вашому Блаженству і як Архипастир Український, що добре бачить розклад рідної Української Церкви, викликаний Вашими несоборними зарядженнями. Я, як Архипастир українець, що все життя своє активно працював для своєї Української Церкви, смертельно скорблю й безмежно болю душею за долю Української Церкви» [35, с.8].

А тим часом Україна чекала Іларіона. У 1942-1943 рр. він одержав сотні листів від українських організацій та окремих осіб, деякі з великою кількістю підписів із запрошенням приїхати в Україну й стати митрополитом усієї України. Всеукраїнська Церковна Рада в

Києві прислала Іларіону свою «обиральну» (від слова вибори) грамоту на Київську митрополію. Неодноразово з Києва відправлялися делегації до Холма, щоб особисто оголосити Владиці Іларіонові про його обрання митрополитом Київським і всієї України, але німці не пропустили його через польсько-український кордон.

Цікавий факт подає автор статті. Навіть «повстанці з лісу (вояки УПА. — Є.С.) прислали були свого посланця п.Р., із заявою, що вони «визнають митрополитом України Іларіона і що вже зробили розпорядження правити Служби Божі тільки з перекладів Владики Іларіона» [36, с.10].

Розбиває всі видумки сучасних лівих про співробітництво Іларіона з німецькою владою і такий епізод. Був зроблений донос з Варшави (натяк на митрополита Діонісія), ніби Іларіон утік до Києва. Тому до Холма прибуло 20 гестапівців, вони оточили Св.Данилово Гору й особливо переконалися, що Іларіон удома...

Іншою жахливою неприємністю був донос (знову з Варшави, твердить автор), що Іларіон євреї, бо... переклав Біблію з давньогерейської мови. Відомі ж бо лінгвістичні здібності Івана Огієнка, його володіння різними мовами. Німці зразу ж зацікавилися цим доносом. Лише надзвичайна енергійна оборона д-ра Юрія Липи (сина Івана Липи, сподвижника І.Огієнка в часи УНР), врятувала Владика від більших неприємностей.

Незгода з висвяченим Діонісієм архієпископом Полікарпом та й з самим Діонісієм (його посланець вів проти Іларіона агітацію в Києві) змусила архієпископа Іларіона звернутися до українців із загальновідомим Посланням від 14 квітня 1942 року «Роботу Господню провадьте святыми руками», в якому обстоювалася єдність Української Матері-Церкви. Промовистими є прикінцеві положення статті: «Іларіон мав прийти в неподільну українську Церкву (тобто ще 1941р., коли Діонісій не висвячував своїх архієпископів). І ми глибоко віримо, що Владика Іларіон уже самим своїм авторитетом повів би нашу Церкву ПО-ДЕРЖАВНОМУ (вид. авт.), як муж державний, і не допустив би до її поділу. Але впливи п'ятої колони і німецької, і совітської не пустили Іларіона в Україну» [37, с.13].

Згідно з 37 Правилom VI-го Вселенського Собору та з 36 Апостольським Правилom (це Канони Божої Церкви!) кожен єпископ, що не міг дістатися до своєї кафедри НЕ З СВОЄЇ ВОЛІ (вид. моє. — Є.С.), так і залишається єпископом тієї Церкви, куди був обраний.

Назване канонічне правило сповідував і сам митрополит Іларіон, будучи в Канаді. Так, у пастирській Різдваїні Проповіді, виголошеній 11-го січня 1948 року в Митрополитальному Соборі в Вінніпезі й трансльованій по радіо на всю Канаду, під назвою «Не можу мовчати!» він обстоював своє право звертатися до всіх українців (йшлося про допомогу емігрантській інтелігенції, скитальникам, як називав їх Іларіон, цвіту української нації, яка гине від голоду й хвороб).

Будучи блискучим оратором, він зворушував людські серця вдало підібраними словами й фактами. Він заявляв:

«Не можу мовчати, і не замовчу, бо я МАЮ ПРАВО І ОБОВ'ЯЗОК (вид. моє. — Є.С.) говорити. 25-го листопада 1941-го року Святий Собор Єпископів Української, тоді ще єдиної неподільної Церкви, обрав мене Архієпископом Київським і Переяславським з тим, що як я прибуду до Києва, то стану Митрополитом всієї України. Німці насилля не допустили мене до моєї катедри. Але, згідно з 37 правилом VI Вселенського Собору, Єпископи, що через варварський напад не прийняли своїх Єпархій, користаються всіма правами своєї влади над ними», і тому я маю право й обов'язок говорити до всіх православних українців, і я благаю їх: допоможіть нашій інтелігенції на скитальщині, бо гине вона!» [38, с.4].

У цьому ж посланні Іларіон обґрунтовує і своє право звертатися до греко-католиків, бо сам очільник їх Андрій Шептицький назвав його у своєму листі від 21-го жовтня 1941 року своїм приятелем. Згадує митрополит і далекі 1919-1920-ті роки, коли він, будучи у чині Головноуповноваженого уряду УНР, у Кам'янці-Поїдльському рятував греко-католицьких біженців із Галичини в часи її польської окупації, зокрема інтелігенцію. У названому посланні (зверненні) митрополита Іларіона номінується така особливість його світоглядних умонастроїв, як толерантність. Риса, якої так бракує сучасним духовним пасторам. Він зазначає: «Багато видатних протестантських пасторів різних груп знаходяться зо мною в добрих стосунках, бо знають мою РЕЛІГІЙНУ ТОЛЕРАНТНІСТЬ (вид. моє. — Є.С.), при всій моїй чистоті своєї віри. Тому звертаюся також до всіх українських протестантів, євангеліків, реформованих, баптистів і ін. з моїм душевним благанням: рятуйте українську інтелігенцію на скитальщині, бо гине вона» [39, с.4].

Детальні відомості про обрання архієпископа Холмського Іларіона митрополитом Київським та всієї України йдеться в однойменній статті протоієрея К.Данилевського (Слово Істини. — 1949. — Ч.7(19). — С.9-13) від 10 березня 1947 року з Баварії. Автор допису — переміщена особа з табору Ді-Пі в Баварії, добре обізнаний з реаліями цього питання. Він доказово аргументує підстави рішення Почаївського Собору Єпископів 25 листопада 1941-року про обрання Іларіона митрополитом Київським і всієї України. Таких доказів, за його твердженням, є десять [40, с.9-13]. Найголовніша з позицій — це проявлена Іваном Огієнком державницька й наукова діяльність часів УНР (міністр, Головноуповноважений, ректор); знання ним слов'янських мов, а також давньоєврейської, грецької та латині, неперевершений перекладач Святого Письма українською мовою, філософ та проповідник, а найголовніше — І.Огієнко бездоганий великий український патріот, людина високої етики і моралі.

Цікавим є наведений у статті факт реакції Лівобережжя на ухвалу Почаївського Собору Єпископів, правда, дещо запізнило у порівнянні з Правобережжям. Протягом жовтня, листопада, грудня 1942 року на обласних, районних та сільських церковних нарадах, зборах виносилися ухвали з проханням до Іларіона прибути на мит-

рополичу кафедру в Київ. Отож до київських, холмських, волинських та рівненських долучалися такі ухвали: обласної церковної Ради та всіх національно-громадських організацій, що об'єдналися в товаристві «Просвіта» м.Харкова, обласної церковної ради в м. Полтаві, церковного управління м.Куп'янська та культурно-освітніх установ району, церковної громади в м.Охтирці, церковної ради міст Суми, Богодухова, Лебедина, Зінькова, Лохвиці, Миргорода, Лубен. Далі — йдеться про листи від церковно-парафіяльних управлінь великих містечок Слобожанщини (Красного Кута, Котельви, Боромлі, Мерефи та ін.). Цікаво, що ці дані К.Данилевського наводилися не лише за його спогадами, а й емігрантів (скитальців) із Слобожанщини. Все це дало змогу говорити про «змістовно-насичений, церковно-релігійний рух на Лівобережжі» [41, с.12].

Прикінцеве твердження автора є промовистим щодо визначення великого авторитету митрополита Іларіона як духовної та державницької особи:

«Свободолюбна людність Полтавщини та Слобожанщини все це проробляла сумлінно, будучи свідомо свого обов'язку, що в ті дні, коли скривавлена нація під тиском окупанта не в силі була розгорнути свого державно творчого потенціалу, наша Українська Православна Церква була єдиним у Рідній Землі діючим національно-духовним заборолом, що єднало народ, надавало йому снаги й витривалости. Український народ був і є певний того, що під духовним покровом Митрополита Іларіона Вона зазнає розквіту, слави і могутності, як то було не раз в історії нашої Церкви» [42, с.13].

Безумовно, публікація таких матеріалів, заснованих на спогадах очевидців, лише додавала до зміцнення авторитету Іларіона в Канаді. Про їхню достовірність годі й сумніватися, бо вони були схвалені до друку самим Іваном Огієнком, редактором. Речі необ'єктивні не могли мати місце в часописі.

Подібного роду матеріали (статті, дописи) обрамлялися поезіями митрополита. Їхня настроєність була суголосна наведеному матеріалу. «Неси хреста», «Не гнись», «Хай...», «Сорозпинаюсь я Христові», «Тобі, Україно» — такі промовисті назви його поезій, пройняті й почуттям глибокого душевного болю через завдані життєві удари долі, й життєствердним, оптимістичним настроєм, настроєм гармонії з Божим промыслом, з прийнятим рішенням саможертви й самозречення в ім'я Рідної Церкви та України.

Так, після статті К.Данилевського вміщено вірш «Неси Хреста». Строфи з нього є доказом вищесказаного. Цитуємо:

*Неси хреста свого в терпінні,
Неси його в глибокій вірі:
Минуться, певно, дні осінні,
Сльоти обманної дні сірі!
Неси хреста без нарікання,
Неси його в святій надії.*

*Пора обману вже остання,
Й погинуть всі отруйні змії!*

.....
*І Сонце Правди буйно встане,
Й прошиють світ живні проміння, —
І розцвітется все кохане,
І вонощ зродиться весіння!*

10.IV.1949. Іларіон
[43, с.13].

До інших спогадів сучасників (чи, за Іларіоном, самовидців) про підтримку його кандидатури на київській митрополичій престол можна віднести допис проф. В. — вича «Українці м.Києва бажали бачити на Київському митрополичому престолі Владика Іларіона» [44], «Свідчення самовидців» (передрук із збірника «Правда», 1947 р., Регенсбург, Німеччина) [45], «Ми чекали Вас!» проф.В.Дубровського, згодом активного діяча УАПЦ у США [46] та ін.

У спогаді В.Дубровського 1941-1942 рр., коли він жив у Харкові і очолював харківську «Просвіту», знову йдеться про очікування харків'ян, знемагаючих від голоду й холоду, на приїзд Іларіона. Але є тут і «ложка дьогтю»: опонування п.Кибалюку («На чужині» з 17 січня 1948 року), який твердив, що «не було бажання народу» бачити Іларіона митрополитом київським. Отже, були й протилежні твердження (правда, вони були спорадичними), які, знаємо, боляче ранили душу І.Огієнка.

Про подібне йдеться у замітці Йосипа Оберемка, юриста та інженера, «Ми Вас чекали!» «Ми Вас, — читаємо, — Владико Іларіоне, разом з багатьма взимку 1941-1942 рр., живучи в страшних нелюдських умовах прифронтового страхіття, напружено, на жаль надаремно, чекали на Київську Митрополію...» [47, с.26] та інших [48].

Підбиваючи підсумки з вищесказаного, можна твердити, що обрання Іларіона на київський престол не допустила німецька влада, виконуючи волю недругів І.Огієнка, передусім, можна догадуватися, з табору православної церкви Діонісія (Варшава). Відрадно, що саме так трактується ситуація щодо обрання Іларіона на Київську митрополію сучасною історичною наукою, зокрема в праці Ю.Волошина «Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944) (1997 р.) [49]. Дані про заборону німецької окупаційної влади І.Огієнкові залишати Польщу Ю.Волошин почерпнув з офіційних документів [50]. Ці б документи прочитати кам'янецьким лівим на чолі з маститими ученими, які наприкінці 90-х років (про це йшлося вище) галасували про співробітництво І.Огієнка з німецькою владою.

Другим позитивом для відсічі лжевченим (кам'ячани пам'ятають виступи в місцевій періодиці — «Фортеця», «Подоланин») і комуністам, є дані, наведені в дослідженні Ю.Волошина, із доповідної записки народного комісара (і слово яке було?!) внутрішніх справ УРСР Сергієнка Першому секретарю ЦК КПП(б) У Хрущову про

церковників міста Харкова та Лівобережної України з грифом «Совершенно секретно». Зважаючи на цінність наведених положень і їх маловідомість, цитуємо: «Осуществляя свою церковную политику, националисты в качестве главы украинской автокефальной православной церкви наметили бывшего министра исповеданий петлюровского правительства профессора Огиенко, высвяченного впоследствии Варшавским митрополитом Дионисием в епископы под именем Иллариона, управляющего в настоящее время Холмской епархией. Окупанты резко отрицательно отнеслись к кандидатуре Огиенко как шовиниста, для себя не приемлимым» [51]. Цікавою, як бачимо, є мова записки «українського» комісара!

Канадський період є найвизначальнішим на сторінках згадуваних часописів. Він є центральним в них. Саме в цей час проявився на повну силу хист Івана Огієнка як духовно-релігійного діяча та організатора українського культурно-просвітнього життя в Канаді.

Велике місце на сторінках «Слова Істини» займають релігійно-богословські праці самого митрополита Іларіона: «Догматичний і канонічний стан Української Церкви» (1948. — Ч.8-12; 1949. — Ч.2 (14); Ч.3 (15), Ч.5 (17); 1949. — Рік III. — Ч.1 (25); «Іконостас. Історичний нарис» (1950. — Ч.5 (22)); «3 життя Холмсько-Підляської епархії в 1939-1944 рр.». — 1949. — Ч.2 (14), Ч.4 (16); «Аскет Українець. Старець Паїсій Величковський (1950. — Ч.7 (31). — С.13-18; Ч.9 (33). — С.22-23); «Назви Бога» (1949. — Ч.7 (19). — С.3-9); його ж тлумачення висловів з Біблії — «І не введи нас во искушение» (1949. — Ч.9 (21). — С.1-4) та ін. До цих статей примикала праця В.Савійського «Тернистий шлях Православної Церкви в Польщі» (1920-1939 рр.) (1949. — Ч.4 (16) — С.9-16; Ч.7 (19). — С.13-18 та ін.). Велася рубрика «Життя Митрополитального Собору в Вінніпегу» (1948-1951 рр.)».

У «Нашій Культурі» було вміщено: «Наш Символ Віри. Його повстання й історія. 1500-літній ювілей його вселенського вжитку» (1951. — Ч.Ч.1,2), «Всесвітня трагедія. 500-ліття упадку Візантії» (1953. — Ч.Ч.10-11 (187-188), «Рідна мова й Біблія» (1952. — Ч.7 (172) та ін.).

Діяльність митрополита Іларіона в Канаді д-р Дмитро Бачинський охарактеризував як діяльність невтомного учителя у статті — передовиці «Невтомний учитель» (Наша Культура. — 1953. — Ч.4-5 (181-182). — С.5-8). До речі, названа стаття ще до її публікації була передана в програмі радіотрансляції через іспанське національне радіо в Мадриді 3 лютого 1953р., де жив Д.Бучинський. Такого високого імені Іван Огієнко був удостоєний передусім за плідну наукову працю в царині українського мовознавства. Не було року, щоб проф. Огієнко не поповнив мовну скарбницю новою працею. «З того часу, — заявляє автор, — придбав він собі заслужено почесне ім'я Невтомного Учителя Рідної мови» [52, с.6].

І справді у Канаді появилися такі мовознавчі праці, як «Історія української літературної мови» (1949), Українсько-російський словник XVII-го віку» (1951), «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (1961), «Український стилістичний словник» (1978),

«Стилістично-граматичний словник української мови»¹, «Фразеологічний словник української мови», «Географічні назви в українській мові», «Наша літературна мова. Мовні нариси» (1958), «Душа. Мовно-семантичний нарис» (1966), «Український літературний наголос» (1952), «Українські термінологічні словники» (1960), «Повстання української мови» (1963), «Словник слів, у літературній мові не вживаних» (1973), «Літературна мова в Галичині. Мовно-історична монографія» (1966), «Словник української літературної мови» (рубрика в «Слові Істини» з 1948 р.), «Хвалімо Бога українською мовою» (1962) та ін.

Основне ж своє призначення у Канаді Іларіон вбачав у відродженні Української Православної Церкви. Так і сприймали його переїзд у Канаду віряни. «Ви, Владико, — йшлося у листі до Іларіона під назвою «Ми щиро молились» з австрійського табору Ді-Пі в м. Ляндяку, Тіроль, — вірний сторож нашої загальнонаціональної справи, стовп Святої Української Православної Церкви! Ваша безперервна й невсипуча наукова, громадська й архиєпископська праця є для нас живим прикладом, дороговказом життя нашого! Не залишайте нас своєю архиєпископською опікою й молитвами. Покладаємо на Вас, Владико, наші надії, що Ви, з Божого благословення, виведете нас, як старозавітній Мойсей, на волю у Рідний Край, на теплі води, на ясні зорі, у край хрещений» [53, с.9].

Цій меті слугували різні види діяльності Іларіона: і відправка релігійних служб в Митрополитальному Соборі, і його релігійні проповіді та пастирські послання. Відродження Української Церкви, тобто її відхід від Церкви Московської, тісно перепліталосся у Іларіона з просвітительсько-виховною роботою на піднесення національної свідомості української громади, утвердження української національної ідеї.

З цього погляду великий інтерес становлення його церковні проповіді. Всі вони, попри релігійний зміст, містили положення, що відзначалися актуальністю, високим національним пафосом. Багато з них транслювалися на підрадянську Україну, матірню землю митрополита. У посланні «Любімо свою Церкву», трансльованому «Голосом Канади» 1-го липня 1952 року в Україну, він проголошував: «Церква своїм головним завданням має **вчительство** (вид. авт.) — вона навчає нас правдивого чесного життя на цій землі, вона заціплює нам єдину правдиву християнську культуру. Церква — це всенародна школа... блаженний той, хто навчається в ній все своє життя!» [54, с.18]. Підтекст проповіді в материковій Україні був зрозумілим: втрата християнських чеснот, розгул боротьби з націоналізмом не додав святості суспільному устрою, устрою тоталітарної системи.

Виразний підтекст — заклик до спокою та злагоди в українській громаді, яку будоражили інші пастирі, зводячи наклепи на Іларіона, який нібито об'єднався в Канаді з московською православною церквою [55], — наявний у Різдвяному посланні Іларіона до всієї Канади.

---

¹ Рік не зазначено, бо ці праці ще чекають свого видавця. Див.: *Мацько Віталій*. Повна бібліографія праць Івана Огієнка. — Хмельницький, 1998. — С.31.

Правдиве щастя, основи людського розвою — це спокій та згода, наголошує Іларіон. «Без братської згоди й любови жодна праця не буде плідною» [56, с.18]. Святі слова!

Яскраво вираженою національною зорієнтованістю відзначалися такі проповіді Іларіона, вміщені на сторінках «СЛОВА ІСТИНИ»: «Христос воскрес — воскресне й Свята Українська Церква» (1950. — Ч.6 (30). — С.1-4); «Національність — істота Православної Церкви», «Служити народові — то служити Богові» (1948. — Ч.12. — С.29-30), «Любов. І. У світі стало замало любови» (1949. — Ч.9 (21). — С.7-12); «Блаженна людина, що любить народ свій» (1948. — Ч.4. — С.28); «Осанна. 1. «Нема пророка в отчизні своїй» (1949. — Ч.7 (19). — С.24), «Правда воскресне» (Там само), «Любов творча: любов буде, а незгода руйнує» (1950. — Ч.10-11 (34-35). — С.28), «Прощення в громадській праці», «Виконуймо заповіді Господні», «Багато покликаних, та мало обраних», «Люби Господа Бога свого» (1950. — Ч.12 (36). — С.27-28). У трьох останніх проповідях наявні прямі асоціації як з проблемами особистого життя Іларіона (несправедлива критика), так й української історії (злочин А.Боголюбського, непослух гетьманам І.Мазепі й П.Дорошенкові) тощо. І це говорилося з церковного амвону! Сила проповіді Іларіона була в їх національній зорієнтованості, високості національного духу, що й забезпечувало їм успіх. Миряни захоплювалися глибиною його проповідей, були постійними слухачами Іларіона й відвідувачами його Церкви. На сторінках часопису «НАША КУЛЬТУРА» були вміщені такі проповіді: «Бережімо свої рідні традиції! Христос рождається» (1952. — Ч.2 (179). — С.5-8); 2) «Інфляція людини. Христос рождається» (1952. — Ч.3 (168). — С.5-17), «Достойно вшануймо ювілейний рік нашої української православної церкви в Канаді» (1953. — Ч.6 (183). — С.5-10), «Воскреснимо й ми» (це послання передане в Україну 5 квітня 1953р. — Ч.7 (184). — С.5-8);

Ми національно-таки збереглися, як окремий народ, твердив Іларіон у Різдвяній проповіді «Бережімо свої рідні традиції», бо не губили своїх національних традицій. Рідні традиції — це основа національного відродження й розвитку. Зрозуміло, наріжним каменем українських традицій, є православна віра, основна підвалина українського духу й культури. Не менш важливе значення інших традицій — родинне життя, свята, звичаї, рідна мова.

Мали рацію прихильники «Слова Істини» Наталія і Володимир Савченки, які в листі до редакції місячника писали про те, що він «допомогу несе нашим землякам, з-поза залізної завіси, а також давнім емігрантам, які все забули» [57, с.24].

Крім богослужбових відправлень, які сприяли релігійному вихованню української громади у православному християнському дусі, Іларіон розбудував навколо свого осідку, Митрополитального Собору у Вінніпезі, цілу систему національно-ідеологічних та просвітительських заходів та діянь, що свідчило про його велику енергію та державницько-національні позиції.

Так, при Соборі діяв Український народний університет, Курси українознавства, недільна школа, «Рідна школа», Братство молоді «Три-

зуб», Пласт, часто проводилися чайні прийняття, урочисті вечері із святковими промовами на честь релігійних свят, історичних подій (300-річчя відновлення української державності, Богданівська академія, Свято Соборності, Герої Крут) чи державних діячів (приміром, на честь голови УНР С.Петлюри та Провідника ОУН Є.Коновальця), вокально-музичні академії на честь національних свят, українських письменників та пам'яті Тараса Шевченка. Останнє було традиційним!

Просвітительський характер діяльності Іларіона проявився в увазі до недільної української школи при Соборі. Програму до неї було видано з дозволу («з благословення») Високопреосвященнішого митрополита Іларіона (саме так зазначалося на її вихідних даних). Програма може слугувати прикладом любовного ставлення до дітей. Кожне завдання («наука») — це поліграфічно гарно видрукований спарений листок з обов'язковою ілюстрацією на першій сторінці до тексту Біблії: наприклад, «Сотворення світа», «Невидимий світ — Ангели», «Перше чудо Ісуса Христа», «Чудесне помноження хліба», «Вдовиця кидає свої лепти на церкву» та ін. Недільна школа при Соборі, зрозуміло, передбачалася насамперед для засвоєння азів релігійно-богословської науки, але елементи світського навчання теж мали місце. У переліку завдань цього плану теж стрижневими є положення щодо національного виховання, засвоєння чи ознайомлення з традиціями українського світу. Наприклад, у переліку питань, на які треба (чи не треба) покласти хрестика із завдання «Яких дітей Бог любить зі їхні діла» є такі: «Микола не хоче говорити по-українському» (№2), «Микола купив гарну вітку своїй мамі в День Матері» (№37), «Антін часто бере мамині гроші, і про це їй не каже» (№38) та ін.

Зразу ж по приїзді в Канаду Іларіон виголосив в Митрополитальному Соборі два реферати (2-го та 9-го листопада, приїхав ж бо 19 вересня 1947 р.) на тему «Українська Церква й наша Культура». Про них з оціночним коментарем розповіла на сторінках «Слова Істини» (1948. — Ч.3) Ганна Статник, сподвижниця Івана Огієнка по культурно-просвітницькій роботі, зокрема була директоркою Курсів українознавства при соборі. Вона ж колишня студентка Кам'янець-Подільського державного українського університету, ректором якого був І.Огієнко. Виконувала в університеті обов'язки секретаря студентських справ [58, с.25]. Будучи «вірним сторожем нашої загальнонаціональної справи, стовпом Святої Української Православної Церкви» (так назвали його вірні [59, с.9], Іларіон у своїх публічних виступах завжди робив стрижневою ідеєю ідею національну, ідею української релігії. Такий характер мали й названі реферати. У першому — окреслив значення й роль Української Православної Церкви в зростанні української культури до такого рівня, що український народ став в рівень з усіма іншими культурними народами світу. У другому — йшлося про причини і способи підпорядкування Української Церкви Патріарху Московського. Виділялася одна причина — незгода вищих кіл та вмішування в справи церковні світських осіб. Ганна Статник наголошує на актуальності виголошеного реферату (це було

завжди притаманне Іларіону), бо часи Руїни, про які йшлося в другому рефераті, з властивими їм чварами, розбратом, асоціювалися в слухачів з проблемами діаспорного релігійного життя.

Варто відзначити слухність оцінок авторки промовам Іларіона. Виголошене його слово відзначалося «тонким науковим та об'єктивним висвітленням», це був «блискучий реферат». Відзначено й великий ораторський хист Іларіона: «Як сама тема, так і чудова чиста українська мова та ораторський хист Лектора так вплинули на слухачів, що в залі можна було б почути, як муха забрентить» [60, с.10].

Велике виховне завдання ставилося перед створеною при Соборі «Рідною Школою», своєрідною початковою недільною школою, якою керував о. протопресвітер Гр.Метюк. Запис до школи здійснювався з 1-го по 14 вересня. Вона, як зазначалося в хроніці «Життя Митрополитального Собору, «допомагає нашій молоді стати СВИДОМИМИ УКРАЇНЦЯМИ (вид. моє. — Є.С.)» [61, с.31].

Крім «Рідної школи», функціонувала «Недільна школа», яка навчала дітей християнської моралі. Заняття проводилися щонеділі з 3 по 4 годину після обіду [62].

Вже у 1948 р. у «Рідній Школі» навчалось 35 дітей, а в Недільній — 47. У промові на батьківських зборах митрополит Іларіон наголошував на «конечній потребі «Рідної Школи» як засобу проти винародовлення» [63, с.30].

На високому рівні проводилися Курси українознавства, які влаштував Український Народний Університет. Правда, знайомі назви з часів кам'янець-подільського періоду життя І.Огієнка? В анонсі про їх відкриття подавався перелік предметів, які будуть викладатися на курсах, а саме: історія України, географія України, українська культура, українська мова, читання літературних творів, українська церква, українська література, церковний спів, світський спів, драма (теорія і практика), народне мистецтво, українське вишивання, українські танки [64, с.32]. Виклад предметів (погодьмося, присутніх для формування українського світогляду й переконань) забезпечувався авторитетними людьми. Так, згадувана Ганна Статник, тепер інженер, викладала предмети «Історія України», «Українська мова», «Читання літературних творів», «Українська література», «Драма (теорія і практика)», «Народне мистецтво», «Українське вишивання» (практично). Д-р, професор, митрополит Іларіон читав «Українську культуру», «Українську мову» «Українську Церкву» [65, с.32]. Заняття на курсах проводилися в невимушеній формі, цікаво, що могли заходити туди й старші люди, бути присутніми. Виклад чергувався з перервами, завершувався українськими танками. Безумовно, душею цих курсів був Іларіон, його харизма об'єднувала людей. У дописі за підписом «Присутній» читаємо: «За польовим (пультом) висока ставна особа лектора — це Митрополит Іларіон докладно вияснює «Джерела української культури». Вияснює просто, зрозумілою мовою, навіть повторюючи трудніші місця [66, с.27].

Курси (шеститижневі) закінчувалися урочисто. Офіційна частина свята розпочиналася Вдячним Молебнем, виступами викладачів,

вручення курсантам свідоцтв. У неофіційній — концерт й танці, які виконували курсанти. Так, на першому випуску митрополит Іларіон виголосив останній виклад на тему «Вплив української культури на слов'янські землі». Цей виклад слухала переповнена зала. На завершення була поставлена двотактова п'єса «Обжинки», а за нею — чайне прийняття, яке організувало Сестрицтво Собору [67, с.17]. Безумовно, такі високозмістовні, професійні, а основне — патріотичні, національно зорієнтовані — заходи виконували свою національно-просвітницьку роль, згуртовували й організовували українську громаду Вінніпега (Канада).

З другого боку, така різностороння діяльність зміцнювала дух та давала життєвих сил самому І.Огієнку, нагадувала йому часи кипучої його діяльності на посаді ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету. Про нього він ніколи не забував в часи його вигнання. Заходами Українського Народного Університету було відзначено пам'ятку для І.Огієнка дату «30-ліття заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету». В анонсі про відзначення цієї події йшлося про те, що «університет цей в справі підтримання української державності й боротьби за неї мав велике історичне значення» [68, с.25]. Зазначалося, що на Святі університету будуть виголошені дві доповіді. Перша — засновником університету і його першим ректором митрополитом Іларіоном (проф., д-р Іван Огієнко) — про заснування університету. У другій — зі своїми спогадами про університетське життя виступить колишній секретар студентських справ інж. Ганна Статник [69].

Крім великої релігійно-просвітницької роботи, яку проводив митрополит Іларіон для своєї пастви в Митрополитальному Соборі, він здійснював місіонерські поїздки по містах Канади, роблячи візитації по церквах. Скрізь він урочисто відправляв Св. Богослужби, проповідував й проголошував доповіді. За часописом «Слово Істини» можна відтворити географію його поїздок по Канаді: Дауфтин, Віньярд, Саскатун, Кенора, Едмонтон, Торонто, Отава, Гамільтон, Віндзор, Монреаль, Брендон (1952 р.), Ветерфорд, Судбор (1952 р.). Вражає їх кількість за один рік. Але це рік непростий — це рік святкування 70-ліття від дня народження І.Огієнка [70, с.3].

Треба відзначити, що митрополит Іларіон мав на це повне право, адже Вселенська патріархія визнала канонічною митрополію з митрополитом Іларіоном. Таке офіційне повідомлення передрукувало «Слово Істини» із «Українського вістника» за квітень 1950 р. (офіційний орган архієпископа Богдана). У ньому йшлося про публічну заяву Вселенського патріарха Михайла, яку він зробив у Нью-Йорку 10 лютого 1950 року [71, с.27].

На особливу увагу заслуговує діяльність Івана Огієнка в Канаді заснуванням свого видавництва «Наша Культура» з 1948 р. (згодом таку назву одержить новий місячник з 1951 р.). Щомісяця це, за словами І.Огієнка, неперіодичне видавництво, видавало по одній чи дві книжки з ділянки української культури, історії, мови та красного пись-

менства. Відповідальним редактором цього видавництва (як і місячника) була Ганна Статник, головне ж керівництво (провід) здійснював сам митрополит Іларіон. Так, станом на січень 1948 року (І.Огієнко прибув в Канаду 19.IX.1947 р.) вийшли такі твори митрополита Іларіона (проф., д-ра Івана Огієнка): Легенди світу; Марія Єгиптянка; поема; На Голготі (Страждання українського народу), поема; Політична праця Богдана Хмельницького, історична розвідка; Недоспівана пісня, історична поема про Великого гетьмана (Б.Хмельницького); Бережімо все своє рідне; Приєднання Церкви Української до Церкви Московської [72, с.32]. Книги продавалися за доступною ціною — від 20 до 75 центів. Згодом до цих видань долучилися «Туми», поема; «Прометей», поема; «Народження Людини», філософська містерія на 5 дій [73, с.28].

Важливою ділянкою різносторонньої діяльності митрополита Іларіона в Канаді була діяльність у системі УВАН (Українська Вільна Академія Наук) Канади, дійсним членом якої він був обраний. Був також членом Секції книгознавства УВАН в США. У цьому плані цікаві відомості подає листування митрополита Іларіона з Левом Биковським — колишнім помічником директора бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету, згодом співробітником перших канадських журналів І.Огієнка. Йому від імені УВАН в США було доручено запросити Івана Огієнка, як проф., доктора наук, до участі в конференції УВАН від 23 грудня 1951 р. Це листування ввійшло у фундаментальне видання «Листування митрополита Іларіона (Огієнка) із серії «Джерела з історії української еміграції», упорядником якої є о. Юрій Мицик, проф., доктор історичних наук [74]. І.Огієнкові було поставлено вимогу виступати в ролі проф., д-ра, колишнього ректора для того, щоб забезпечити належний науковий рівень зібрання. «Бо з Митрополитом, — пише Л.Биковський у листі до митрополита від 3.X.1951 року, — який проповіді, неможливо дискутувати із-за пошани до церковної ієрархії та Вашої Особи, інакше справа стоїть в площині науковця, заслуженого і знаного, в спірних або неясних справах. В противному разі доповідь в рамках Академії наук втратила б свій сенс» [75, с.54]. І.Огієнко зголосився виголосити дві доповіді. На пленарному засіданні УВАН, у неділю 23-го грудня 1951 р., — доповідь «Слово о полку Ігоревім», на Секції книгознавства 22 грудня 1951 року — доповідь на тему «Апостол Львівський 1574 року, як перший український стародрук» [76, с.55].

Промовистим щодо характеристики особистості Іларіона є шановне звертання Л.Биковського до І.Огієнка, приміром: «Мушу попередити, що громадянство стільки чуло про Вас, особливо українське американське, що прагне Вас бачити і чути, як ЯКУСЬ ЛЕГЕНДАРНУ ПОСТАТЬ (справедливе визначення. — Є.С.). Отже, хтіли б ми це зробити в найбільш сприятливих для Вас і нас умовах — похвалитися, мовляв, от якого Науковця ми маємо...» [77, с.54]. Подібне, безумовно, було доброю підтримкою Іларіону, стимулювало його потяг до наукової діяльності.

Маємо на сторінках «Нашої Культури» 1952 року чимало повідомлень про наукові виступи митрополита Іларіона. Так, було вміще-

но передрук з американської газети «Свобода (1952.21.V) про його виклад щодо напрямів своєї наукової праці. «Це така різноманітна праця, — йшлося там, — на полі українознавства і така багата, що присутні порівняли її з працьовитістю проф. Михайла Грушевського» [78, с.34]. У «Хроніці нашого культурного життя» повідомлялося про інавгураційний виклад митрополита в УВАН, її дійсного члена на тему «Рукописна й стародавня українська книжка». Зазначається, що «зала була переповнена слухачами» [79, с.3].

Ще про три події, які гідно звеличували особу митрополита, йдеться на сторінках часописів. Це 10-річчя хіротонії Іларіона, обрання Іларіона митрополитом Канади і 70-ліття його життєвого шляху.

Для святкування десятиліття архипастирського служіння митрополита Іларіона, яке припадало на 20-е жовтня 1950 року, було створено Ювілейний комітет. У його зверненні зазначалося, що дата вступу Іларіона на посаду архієпископа в одній з стародавніх українських єпархій, єпархії Холмсько-Підляській є історичною, бо «в особі проф. д-ра Івана Огієнка отримала [Українська Православна Церква] вченого ієрарха, широко відомого зо своїх наукових праць та перекладу цілої Біблії на українську мову як в Україні, так і поза українським науковим світом» [80, с.30].

Відзначення ювілею передусім пов'язувалося з високою оцінкою його діяльності в Канаді як науковця, просвітителя та ідеолога Української Православної Церкви, як Церкви Рідної та незалежної. Акцентувалася увага на канонічній діяльності митрополита, його визнанні Вселенською Церквою та основне — «ні в жодній юрисдикційній залежності від московського патріарха». Так зазначалося в статті проф. А.М.Андрієвського «Митрополит Іларіон у Канаді». На завершення автор додав проникливі слова: «Православні канадяни мусять пам'ятати, що мають у себе **НАЙУЧЕНІШОГО МИТРОПОЛИТА** (вид.мос. — Є.С.), найдостойнішого представника української Церкви, доброго, щирого українця-архипастира, і за це бути вдячними Богові та бути гордими перед чужими» [81, с.16].

Як подію національної ваги розцінили миряни важливу подію — обрання Іларіона Всеканадійським Церковним Собором правлячим Митрополитом Української Греко-Православної Церкви усієї Канади. Обрання було одноголосне, підтримане усіма присутніми на Надзвичайному Соборі Української Греко-католицької церкви. Православна кафедра Св.Троїці у Вінніпегу ще не була закінчена, тому Собор відбувся у великій залі готелю Олександра. Головував на Соборі архієпископ Михаїл, він же й сповістив про обрання. Було це 8 серпня 1951 р. Відповідь — згода Іларіона Собору була дана давньоукраїнською формою: «Смиренно приймаю, нічого проти не говорячи!... (цебто: Смиренно приймаю, нічого проти не говорячи). А ввесь Собор у відповідь знову... — Достойно єсть» [82, с.21]. Зворушливу атмосферу названої події передано у статті «Незабутня хвилина. Обрання Іларіона митрополитом Канади», підписану псевдонімом Учасниця [83]. Згадує вона і про велику схвильованість Іларіона («Блідий-

блідий... Ані кровинки в лиці»), і плач людей від радості, що мають свого Першоєрарха і митрополита. Його вступ на кафедру супроводжувався церковним співом «Достойно есть...» «Це так співають, як Архирей до Церкви входить», — відзначила Учасниця [84, с.20].

На такому ж величому рівні відзначено поважну дату життя І.Огієнка — його 70-річчя (1952 рік). 18 травня 1952 р. у Вінніпегу було влаштовано ювілейне зібрання. З промовою виступив секретар Ювілейного комітету, д-р Юрій Мулик-Луцик. Вона мала промовисту назву «Свято праці», отже, символізувала основний смисл життя Іларіона — працювати на благо рідної культури й науки [85]. Улюбленою фразою митрополита, за спогадами дочки духовника Іларіона І.Герус-Тарнавецької, були слова: «Мені не трудно вживатися на кожному місці, бо для мене найголовніше перед усім — праця» [86, с.470].

Доповідач спинився на трьох основних напрямках діяльності Іларіона, які номінував так: науковий, церковний і громадянський. Згадується кількість наукових праць — близько 1.000. У цьому світі цифр, дат і фактів «пульсує живий дух великого мислителя». Великою є заслуга ювілянта у здійсненні повного перекладу Св.Письма на українську мову. Він, як і інші переклади богослужбових книг, мали передусім психологічне, релігійно- національне значення. Вони, за д-ром Ю.Мулик-Луциком, були реальною працею в «розмоскволюванні Церкви, символом національно-релігійних прагнень». Великий вклад зробив І.Огієнко в мовознавчу науку, зокрема у реалізації принципу соборності української мови, сформульованою самим Огієнком «Для одного народу — одна літературна мова». Він же автор мовного декалогу — десять заповідей Рідної мови. З ним була пов'язана ідея «говорити по-огієнківськи», що означало говорити правильно українською соборною мовою, мовою, яку треба було любити всім серцем і яка була символом любови до народу та соборних почувань. Виникла, продовжує доповідач, епоха огієнківщини, так як у політиці — епоха пеглорівщини. Він був носієм найбільш загрозливої для поляків ідеї: духовно органічної єдності в природному патріотизмі мас. Особа митрополита заперечує відому істину: «Ніхто не є пророком у краї своїм». Він став пророком для свого народу: більшість українців у найкритичніші часи для України усвідомлювали, що без Нього Україна не може обійтися. Як доказ доповідач навіть факт обрання у м. Рівному на Всеукраїнській Церковній Раді Іларіона на київську кафедру у 1942 році, як обрання «одного з найбільш заслужених синів України в її минулому й сучасному» [87, с.10].

Панораму святкування 70-ліття митрополита, преосв. Іларіона подають канадські газети «Український Голос» і «Новий Шлях». Її відтворює часопис «Наша Культура» у ч.8 (173) за 1952 рік. З неї довідуємося про ювілейний вечір в залі Собору св.Покрови, на якому було присутніх понад 300 вірних із трьох українських православних громад у Вінніпегу.

Ювілейну програму вів о. Є.Грицина, голова Президії Консисторії. Він виголосив промову, в основі якої було підкреслення «БЕЗ-ПРИКЛАДНОЇ ПРАЦЬОВИТОСТІ» (вид. ред. ж-лу. — Є.С.) мит-

рополита. Далі промовляли Л.Білецький, товариш митрополита по Київському університету (1918-1920 рр.). Він і згадав про участь ювілянта «у державному будівництві України, про організування ним університету в Кам'янці-Подільському, і підкреслив при цьому БЛИСКУЧИЙ ОРГАНІЗАТОРСЬКИЙ ХИСТ (вид. ред. — Є.С.) тодішнього професора Огієнка» [88, с.12]. Говорив і Л.Білецький про уміння І.Огієнка писати зрозуміло для широких мас мовою, назвавши його знаменитим популяризатором. Відзначено було І.Огієнка як блискучого перекладача Св.Письма, щирого українського громадянина і патріота. Виступали ще проф. Ю.Мулик-Луцик, парох громади Св.Покрови о.Г.Метюк, голови інших церковних громад Вінніпегу Н.Бондарчук та Н.Кушнірик.

Прикінцеве слово виголосив митрополит. Подякувавши за щирі привітання та побажання, він, зокрема, охарактеризував риси (основи) своєї ідеології, в основі якої була покладена праця для свого народу. Цю ідеологію, за І.Огієнком, можна сформулювати так: «Служити народові — це служити Богові!». У праці людина знаходить радість, бо праця — це ціль життя.

Завершилися урочистості відспіванням Владиці багатоліття.

Ця інформаційна панорама завершувалася (там же вміщена) викладом-портретом «Митрополит Іларіон» (про його життєві та творчий шлях), передрукованим із «Канадійського Фармера» (за 28.IV.1952 р.). У ньому знову акцентувалася увага на вродженому лідерстві та організаторських здібностях І.Огієнка, на його надзвичайній працьовитості та безприкладному патріотизмові. «Маючи такі великі заслуги за собою, — писав «Канадійський Фармер», — Митрополит Іларіон здобував для себе одне з головних місць в історії нашого народу. Кожний і кожна з нас відчуває супроти нього глибоку вдячність» [89, с.15-16].

Тут (у цьому ж номері, можна сказати, ювілейному) була уміщена поезія І.Огієнка «Любов», своєрідне його кредо. Цю поезію «озвучив» в Україні М.Тимошик у передмові до перевиданої у 1994 році праці І.Огієнка «Історія українського друкарства. Том. I. — Львів, 1925». Зважаючи на недостатню обізнаність сучасного читача зі спадщиною Іларіона (архів її досі зберігається в колегії Св.Андрея в Вінніпезі) та враховуючи місткість художніх промовистих деталей, наводимо його повністю:

Любов

*Я взяв своє серце малими руками,
Й віддано поклав Україні до ніг,
І юна любов розцвілася між нами,
І став я орати її переліг.
Й нікому вже більше не дав я любові,
Бо другого серця кохати не маю,
І вірним останусь, аж дошки соснові
Єдину любов мою спинять безкраю...*

Підписано: І.Огієнко [88, с.12].

Бажано було б заглибитись у творчу лабораторію її створення, її генезис та розвиток ідеї, але без архівних матеріалів це не видається можливим.

Треба відзначити, що на адресу Ювілейного Комітету надійшло чимало привітальних листів і телеграм — з різних територій Канади, США, Південної Америки і навіть з Європи, що засвідчило світовий характер свята і глибоку пошану до ювіляра за його 50-літню службу своєму народові. Зрозуміло, що не могло бути привітань з рідної України, з-за «залізної завіси», може, він їх чекав понад усе... Цю гіркоту почувань митрополита якоюсь мірою компенсував допис з Волині (цікаво, як він дістався до Канади?), уміщений у рубриці «Хроніка українського культурного життя». Він називався «Українська Церква — Церква Первозванна». У ньому розповідається, що дописувач (заховався під псевдонімом Протоєрей з Волині) був на Богослужбі в Свято-Андрієвському Соборі, де відправляли акафіста Св.Ап.Андреєві Первозванному. Увесь народ, що був в Храмі, однодушно співав приспів: «Радуйся, Андрее, Апостоле Первозванні!». Отож, стверджує дописувач, «увесь народ, уся Україна вірить у проповідь на наших землях Апостола Андрея. І як я гаряче молився там за Вас, дорогий Владико, наш незабутній Батьку та Учителю! 25 лютого 1953 р. Волинь. Протоєрей» [91, с.36].

Не поривалася, отже, нитка духовного зв'язку Іларіона з рідною землею. Зерна, засіяні ним, проростали добром і світлою пам'яттю як віруючих українців, так і усіх патріотично налаштованих. Безіменні «борці», які підписалися під статтею «Від борців», дякують митрополиту Іларіону за його державницьку й політичну позицію, стоїчний характер: «Ще раз геройська упертість у Вас, Владико й дорогий наш учителю! По роках європейського пекла Ви все і все даєте нам нові духові цінності, збагачуєте нашу культуру. Ви для нас ПРИКЛАД І ЗАОХОТА (вид.моє. — Є.С) не тратити духа, але невпинно працювати й прямувати до цілі. Дякуємо Вам, дорогий наш учителю, за новий скарб, за видавництво «Наша Культура». Многая літа і повних успіхів у праці! Адреси не подаємо, бо ми за заслоною... (тобто у підрадянській Україні)» [92, с.26-27].

Високий рівень просвітницько-релігійної діяльності Іларіона викликав глибокий резонанс в україномовному діаспорному світі.

З далекої Бразилії дописувач о.Ф.Кульчинський дякував митрополиту Іларіону за «духову справу, що дає найбільшу насолоду», маючи на увазі змістовий зміст канадських місячників, передусім «Нашу Культуру». «Цей місячник, — писав він, — переносить мене думками в ті часи, коли він із Варшави ніс світло просвіти і на нашу незабутню Волинь, а тепер він єднає мене з високою церковно-духовою культурою в Канаді» [93, с.35-36].

Орган американських українців щоденна газета «Свобода» в ч.26 за 1952 рік писала: «Відновлена «Наша Культура» в Канаді в наші часи має особливе завдання: популяризувати справжню українську християнську культуру, не спотворену большевицьким поганством,

ширити українознавчі знання між українцями на еміграції, зокрема серед молоді, цим самим спинити процес винародовлення, денационалізації і виховувати серед молоді любов до рідної культури і до рідного поновленого народу – творця цієї високої культури» [94, с.32].

Безумовно, особливо теплими були стосунки І.Огієнка з українською громадою Собору Св.Покрови, яка зініціювала переїзд митрополита із Швейцарії в Канаду. Захищаючи свого пастира від лже-нападів, поміщених в канадській газеті «Український Робітник» (Торонто), вони надіслали йому для опублікування своє звернення «Ми міцно стоїмо при Вас!», у якому засвідчувалася висока повага й любов до авторитетного релігійного діяча. «Ми тішимося, – йшлося у ньому, – що в Особі Вашого Високо-Преосвященства маємо високий і мудрий провід... та знаходимось під Вашим Митрополитичним Омофором, як українського Архипастиря-Батька, на якого з великими надіями тепер споглядають очі Українців <...>

Голосно заявляємо, що **МИ ВСІ МІЦНО СТОЇМО ПРИ ВАС** (вид. ред. – Є.С.) під Вашим Архипастирським Омофором, бо всі ми остаточно переконані, що Ви **ПРАВДИВИЙ НАШ РІДНИЙ БАТЬКО** (вид. моє. – Є.С.). Голосно заявляємо: **МИ ПРАВДИВІ ВАШІ ДІТИ**» (вид. ред. – Є.С.) [95, с.25].

Заяву-звернення підписали авторитетні люди, очільники релігійних та громадських організацій: о.Г.Метюк (настоятель Митрополитального Собору), Ганна Статник (за «Рідну Школу»), Емілія Носата (за молодецтво Братство «Тризуб») та ін.

Отож, можна констатувати за сторінками перших канадських журналів («Слово Істини» та «Наша Культура»), що Іван Огієнко (митрополит Іларіон) був повністю самореалізований, діяльно працював і жив повноцінним творчим життям, був яскравою особистістю.

Список використаних джерел:

1. *Тимошик Микола*. «Лишусь навіки з чужиною...» Митрополит Іларіон [Іван Огієнко] і українське відродження. – Вінніпег-Київ: Український православної Собор Св.Покрови; Науково-видавничий центр: «Наша культура і наука», 2000. – С.178-181.
2. *Слово Істини*. Народний християнський місячник духової культури й рідної мови. – 1950. – Рік IV. – Серпень-вересень. – Ч.10-11(34-35). – С.27-28.
3. *Слово Істини*. Народний християнський місячник. – 1949. – Червень. – Ч.8 (20). – С.20.
4. *Листування митрополита Іларіона (Огієнка) // Упорядник о.Юрій Мицик*. [Серія «Джерела з історії української еміграції»]. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2006. – С.133.
5. *Слово Істини*. – 1949. – Червень. – Ч.8 (20). – С.22.
6. *Слово Істини*. – 1949. – Рік II. – Ч.3 (15). – С.18-23.
7. *Малюків В.* Ревний служитель нації. – Слово Істини. – 1948. – №4. – С.8-14; *Десятиліття* архіпастирського служіння Митрополита Іларіона. Від Ювілейного Комітету святкування 10-ліття Архипастирського служіння Митрополита Іларіона. – Слово Істини. – 1950. – Ч.12 (36). – С.30-32; та ін.

8. *Слово Істини*. Народний християнський місячник, присвячений також рятуванню наших скитальників. — Рік I. — Лютий. — 1948. — Ч.4. — С.9,13.
9. Там само. — С.12.
10. *Наша Культура*. Науково-популярний місячник української культури. — 1953. — Травень. — Ч.7 (184). — Вінніпег. — С.7-8.
11. *Малюків В.* проф., д-р. Ревний служитель нації. — *Слово Істини*. — Рік I. — 1948. — Лютий. — Ч.4. — С.11.
12. *Дітель* Вукол (Вакула), полковник. Початки відродження Української Церкви. Спогади. — *Слово Істини*. Народний християнський місячник. — Рік.ІІ. — 1949. — Січень. — Ч.3 (15). — С.8-11.
13. *І.О. [Іван Огієнко]*. Нова унія: Східний обряд [рец. На кн.: К.Н. Николаев. Восточный обряд. — Париж, 1950]. — *Наша Культура*. — Рік XVI. — 1953. — Ч.12 (189). — С.25.
14. *Наша Культура*. Науково-популярний місячник української культури. — Вінніпег. — Рік XVI. — Жовтень. — 1953. — Ч.12 (189). — С.25.
15. *Слово Істини*. — 1948. — Ч.4. — С.14-23.
16. *Слово Істини*. — 1949. — Ч.9 (21). — С.15-16; 1950. — Ч.12 (36). — С.31. *Наша культура*. Науково-популярний місячник української культури. — Вінніпег. — 1951. — Листопад. — Ч.1 (166). — С.30-35; 1952. — Червень. — Ч.8 (173). — С.15-17.
17. *Слово Істини*. — 1948. — Рік I. — Лютий. — Ч.4. — С.14-23.
18. Там само. — С.20.
19. Там само. — С.21.
20. Там само.
21. Там само. — С.17.
22. *Комуніст*. — 1997. — Ч.3. — Січень; *Комуніст Поділля (м.Хмельницький)*. — 1997. — №9; *Подільнин*. — 1997. — 11 квітня; *Фортеця*. (м. Кам'янець-Подільський). — 1998. — 29 травня; 1998. — №39. — Травень та ін.
23. *Особистий* архів автора.
24. «*Подільські вісті*» (м.Хмельницький). — 1999. — 1 січня. — С.1.
25. *Слово Істини*. — 1948. — №4. — С.22.
26. *Наша Культура*. Науково-популярний місячник української культури. — Вінніпег. — 1952. — Червень. — Ч.8 (173). — С.16.
27. *Наша Культура*. Науково-популярний місячник української культури. — Вінніпег. — 1951. — Листопад. — Ч.1 (166). — С.33.
28. Там само. — С.34.
29. Там само. — С.35.
30. Там само. — С.34.
31. *Слово Істини*. Народний християнський місячник Видавничого Комітету Митрополитального Собору. — 1950. — Ч.4 (28). — С.21.
32. *Слово Істини*. Народний християнський місячник. — 1948. — Ч.10-11. — С.28-29.
33. *Слово Істини*. Народний християнський місячник. — 1948. — Ч.5. — С.4.
34. Там само. — С.6.
35. Там само. — С.8.
36. Там само. — С.10.
37. Там само. — С.13.
38. *Слово Істини*. Народний християнський місячник. — 1948. — Ч.3. — С.4.
39. Там само.
40. *Слово Істини*. Народний християнський місячник. — 1949. — Ч.7 (19). — С.9-13.

41. Там само. — С.12.
42. Там само. — С.13.
43. Там само.
44. Слово Істини. — 1949. — Ч.4 (16). — С.16.
45. Слово Істини. — 1948. — Рік I. — Лютий. — Ч.4. — С.14-23.
46. Слово Істини. — 1948. — Ч.5. — С.13.
47. Слово Істини. — 1948. — Ч.9. — С.26.
48. Жарський А. Ми обрали Вас. — Слово Істини. — 1948. — Ч.5. — С.13; Передрук з журналу «Православний Українець» (ЧЧ.4-5. — 1947. — С.17) статті Д.С. «Митрополит Київський». — Там само. — С.14.
49. Волошин Юрій. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941-1944 рр.). — Полтава, 1997. — С.44, 45, 80.
50. ЦДАГО України. — Ф.1. — Оп.23. — Спр.90. — Арк.19.
51. ЦДАВО України. — Ф.3833. — Оп.1. — Арк.4; Ю.Волошин. Цит.пр. — С.109.
52. Наша культура. Науково-популярний місячник української культури. — 1953. — Ч.4-5 (181-182). — С.6.
53. Слово Істини. Народний християнський місячник. — 1948. — Ч.3. — С.9.
54. Наша Культура. Науково-популярний місячник української культури. — 1952. — Ч.9 (174). — С.18.
55. Слово Істини. — 1949. — Ч.8 (20). — С.19-20; 1950. — Ч.4 (28). — С.8-9.
56. Наша Культура. — 1953. — Ч.3 (180). — С.18.
57. Слово Істини. Народний християнський місячник духової культури й рідної мови. — 1950. — Ч.9 (33. — С.24).
58. Слово Істини. Народний християнський місячник. — 1948. — Ч.8. — С.25.
59. Слово Істини. — 1948. — Ч.3. — С.9.
60. Там само. — С.10.
61. Слово Істини. Народний християнський місячник Видавництва Комітету Митрополитального Собору. — 1949. — Рік III. — Ч.1(25). — С.31.
62. Там само.
63. Слово Істини. Народний християнський місячник. — 1949. — Ч.8 (20). — С.30.
64. Слово Істини. — 1948. — Ч.8. — С.32.
65. Слово Істини. — 1948. — Ч.10-11. — С.32.
66. Слово Істини. — 1948. — Ч.9. — С.27.
67. Слово Істини. — 1948. — Ч.10-11. — С.17.
68. Слово Істини. — 1948. — Ч.8. — С.25.
69. Там само.
70. Наша Культура. — 1952. — Ч.3 (168). — С.3; Ч.8 (173). — С.4; Ч.10-11 (175-176). — С.33-34 та ін.
71. Слово Істини. Народний християнський місячник духової культури й рідної мови. — 1950. — Ч.10-11 (34-35). — С.27.
72. Слово Істини. Народний християнський місячник. — 1949. — Ч.3. — С.32.
73. Слово Істини. — 1949. — Ч.4. — С.32.
74. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). [Серія «Джерела з історії української еміграції»]. Упоряд. о.Юрій Мицик, проф., доктор історичних наук. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — С.53-61.
75. Там само. — С.54.
76. Там само. — С.55.
77. Там само. — С.54.
78. Наша Культура. — 1952. — Ч.9 (174). — С.34.
79. Наша Культура. — 1952. — Ч.3 (168). — С.3.

80. *Слово Істини*. Народний християнський місячник духової культури й рідної мови. — 1950. — Ч.12 (36). — С.30.
81. *Слово Істини*. Народний християнський місячник. — 1948. — Ч.10-11. — С.16.
82. *Наша* Культура. Науково-популярний місячник української культури. — 1951. — Ч.1 (166). — С.21.
83. Там само. — С.15-22.
84. Там само. — С.20.
85. *Наша* Культура. — 1952. — Ч.8 (173). — С.5-12.
86. Цит. за кн.: *Тимошик Микола*. «Лишусь навіки з чужиною»... — С.470.
87. *Наша* Культура. — 1952. — Ч.8 (173). — С.10.
88. Там само. — С.12.
89. Там само. — С.15-16.
90. Там само. — С.11-12.
91. *Наша* Культура. — 1953. — Ч.6 (183). — С.36.
92. *Слово Істини*. — 1950. — Ч.4 (28). — С.26-27.
93. *Наша* Культура. — 1952. — Ч.6 (171). — С.35-36.
94. Там само. — С.32.
95. *Слово Істини*. Народний християнський місячник. — 1948. — Ч.9. — С.25.

The article highlights the life of Ivan Ohienko /metropolitan Ilarion/ which provide the unique materials for the creation of the full biography of this personality.

Key words and word-combinations: organizational competence, patriotism, educational activity, Ukrainian church, orthodox, extraordinary personality.

Отримано: 21.06. 2007 р.

УДК 001 (477) (092): 371 (477) «1918-1920»

О.М.Завальнюк

Кам'янець-Подільський державний університет

ІВАН ОГІЄНКО І КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА УНІВЕРСИТЕТСЬКА ГІМНАЗІЯ ДЛЯ ДОРОСЛИХ (1918-1920 рр.)

Розглядається участь І.І.Огієнка у заснуванні, організації і створенні умов для роботи Кам'янець-Подільської університетської гімназії для дорослих, яка функціонувала у 1918-1920 рр.

Ключові слова і словосполучення: Іван Огієнко, національне відродження, університетська гімназія для дорослих, державне утримання, учні, педагогів, приміщення, плата за навчання.

У Кам'янецький період діяльності Іван Огієнко прилучився до утворення й розвитку не лише державного українського університету, а й супутнього йому закладу — гімназії для дорослих з правами для учнів звичайних гімназій. Зазначений аспект практично ще не висвітлювався в історіографії, хоча певні згадки про це вміщено у працях В.Біднова¹, О.Пащенко², І.Огієнка³, М.Тимошика⁴, Є.Сохацької⁵ та ін. Однак цілісного розуміння ролі І.І.Огієнка в організації і створенні умов для діяльності названого закладу вони, на жаль, не дають.